

Elşən Mirişli

Gence şəhəri tarixçi

Hülakü xan Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun qurucusu, Çingiz xanın nəvəsi, Münke xanın və Xurbilay xanın qardaşıdır. Hülakü xan 1255-ci ildə Orta Şərqdə torpaqların fəthini bitirmək məqsədi ilə Mengü xan tərəfindən bölgədəki ərazilərin hökmdarı təyin edilmişdir.

Hülakü xan Çingiz xanın oğlu Toluy xanın və Kereit şahzadəsi Sörkötəni Bağinin oğludur. Sörkötəni bəgi Kereitlərin xanı Toğrul xanın qardaşı qızı, Çingiz xanın oğlu Toluy xanın baş həvəsi idi. Kereitlər xristian inancına sahib olan Türk boyu idi. Hülakü xanın sevimli həyat yoldaşı, Kereit şahzadəsi Doqquz Xatun Türk omlaqla bərabər Hülakü xanın yaxın dostu və ordusunun sərkərdəsi Kit Buğa noyon kimi xristian idi.

Hülakü xanın qardaşı Münke xan 1251-ci ildə Çingiz xan imperiyasının Böyük xanı oldu. 1255-ci ildə Münke xan (1251-1259) qardaşı Hülakü xanı cənub-qərbi Asiyada olan müsəlman dövlətlərini işğal etmək üçün böyük monqol ordusunun rəhbərliyinə gətirdi.

Hülakü xan böyük ordu ilə Qaraqurumdan hərəkət edib Almalıq, Səmərqənd təriqi ilə Ceyhun çayını keçərək, İrana daxil oldu. Buradakı kiçik hökumətləri bir-bir öz idarəsi altına alıb Ələmut qalasını mühasirəyə aldı. 1256-cı il noyabrın 19-da Hülakü xan heç bir müqavimətə rast gəlmədən "məğlubedilməz" "Ələmut" qalasını ələ keçirdi. Monqollar "Ələmut" qalasına hücum edərkən ismaililərin son hökmdarı Rükneddin Xurşahın məsləhətçisi Xacə Nəsirəddin Tusi olmuşdu.

Azərbaycan türkü olan Tusi müqavimət göstərməyib Hülakü xana təslim olmağı məsləhət görür. Rükneddin Xurşah da onunla razılaşır. Hülakü bu işdə Tusinin əməyini yaxşı qiymətləndirir, öz şəxsi vəziri edir. Hülakü ən ciddi işlərdə Nəsirəddinlə məsləhətləşir, onun fikri ilə razılaşır. Hülakünün Abbasilərin ərəb xilafətinə son qoymaq üçün Bağdadda hücum etməsinin də əsas səbəbkan Tusi olmuşdu. Ələmut qalasının zəbtini İsmailiyyə tayfası ortadan qaldırıldı.

Elxanlılar tarixdə "İran Moğolları" deyə yad edilməkdədir. Halbuki, Xorasandan diyari-Rum daxil olmaqla uzanan elxanlıq ərazisində əhəmiyyətli bir mövqə əxz edən Azərbaycan məmləkəti idi və Elxanlı dövlətinin paytaxtları da Marağa, Təbriz, Sultaniyyə kimi şəhərlər olmuşdu. Səkkiz Elxanlı hökmdar sikkələrində pulların kəsildiyi yeri "zərbi-Azərbaycan" deyə bildirmişdilər. "Mirat ül buldanı Nəsi-ri" kitabında bu Elxanlı Dövləti Təbriz şəhərinə aid edilərək, "Azərbaycan hökuməti" deyə tərif edilməkdədir. Buna görə, bu Elxanlı Dövlətinə "Azərbaycan Moğolları" demək daha doğru olardı. Lakin təəsüf ki, İndiyə qədər tariximizi yazanlar hadisələri öz nöqtəyi-nəzərlərinə görə təhrif etmişlərdi. Elxanlı Dövlətinin sonrakı gələn Çobanilər və Cəlairilər ara-sıra İraqın ilhaqi ilə yalnız Azərbaycan hüdudu daxilində idareyi-hökumət etmişlərdi.

Hülakü xanın Elxanlı Azərbaycan imperatorluğu zamanında iki milyon türk monqollarla bərabər İrana gəldi və bunların çoxu Azərbaycanda birləşdilər. Bu köçlər haqqında Rəşidəddin, Vəssaf və Abdulla Kaşani tarixlərində məlumat vermişlər.

Elxanlıların qurduğu bu Azərbaycan imperatorluğu zamanı türk olma-

yan xalq basqı altında qalıb, ölkəni tərk etməyə məcbur olurdular. Bir tərəfdən ağır vergilər (maliyyə) verməyə məcbur olan tatar, tacik əsillilər, monqollar və türklərdən ibarət olan ticarət ortaqlarına (şirkət) girə bilməyib, ortaqların inhisarında olan ticarət və dövlətin verdiyi etibardan məhrum qaldılar.

Nəticədə tat və pers tacirləri borclu düşüb, borclarını verə bilməyəndə ailələri ilə birlikdə qulam olmağa məcbur olurdular. Ayrıca tatar, taciklər, perslər orduya götürülmürdü, götürdükleri zaman isə xüsusi əlamətlə və ləqəblə (heyvan ad-

Hülakü xanın generali Quo Kanın rəhbərliyi altında monqollar və türklər çəpərlər və xəndəklər inşa edərək və mühasirə texnikaları və katapultları gətirərək 29 yanvar 1258-ci ildə şəhəri mühasirəyə aldılar. Mühasirə standartları döyüşün vaxtını qısaltdı. Fevralın 5-nə qədər Hülakü xanın ordusu Bağdad divarlarının sahəsinə nəzarət edirdilər. Xəlifə danışıq aparmağa çalışdı, ancaq qarşı tərəf imtina etdi. Hülakü ordusu fevralın 13-də şəhərə daxil oldular və bir həftə şəhəri dağıtdılar.

Ölənlərin sayı haqqında fikirlər haçalanır və bu, asanlıqla sübut edilə bilən deyil. Ölənlərin sayının kiçik qiyməti 90 mindir, yüksək qiymət isə

Tusini çağırtdırıb onu sorğu-suala tutur. Tusi dərhəl məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşüb deyir: İndiyə qədər çox xəlifələr ölüb və öldürülüb, heç bir fəlakət baş verməmişdir. Abbasilərə gəldikdə isə demək lazımdır ki, Tahir Məmunun əmri ilə Xorasandan gəlib onun qardaşını, Məhəmməd Əlini öldürdü, heç bir şey olmadı, Mütəvəkkili oğlu əmirlərlə əlbir olub öldürdü, Muntəsir və Mötəciri də əsirler və qulamlar öldürdülər, bundan əlavə, bir çox başqa xəlifələr öldürülmüş, lakin dünyada heç bir fəlakət baş verməmişdir.

Hüsameddin Xacə Nəsirəddin Tusinin cavabından aciz qadığından Hülakü Bağdad üzərinə hücumu ke-

demiyasını yaratmağa nail olur.

Hülakü xanın Suriya kampaniyası

12 sentyabr 1259-cu ildə Hülakü xanın ordusu qərbə çıxış edir. Öndə Kit Buğanın qüvvələri hərəkət edir, sağ cinahda Baycu və Şik-tur, solda-Suncaq, mərkəzi ordunu Hülakü xanın özü idarə edir. Elxanlı ordusu Hilati tutur, ətraf dağlarda kürdləri dağıdır. Saleh Amidin (Diyarbakır) işğalına göndərilir, Hülakü xan isə Edessanı tutur. Sonra isə Nisbin və Harranı işğal edir. Onlar Hələb şəhərini aldılar və 1 mart 1260-cı ildə xristian-kereit general

Elxanlı Azərbaycan imperatorluğunun qurucusu Hülakü Xan

HASHAŞİLERİN SONUNU GETİREN HÜLAGÜ HAN

ları ilə) müəyyən edilərək, təhqir olunurdular.

Monqollar və türklər torpaqları iqtisadi şəkildə ordularının komandanlarına verirdilər. Bu yerlərin əkinçiləri iqtisadi sahibi ordu komandanlarının rəhbərliyi altına keçirdilər. İranda bu günə kimi pers əsillilər azlıqdadılar. Hülakü dövründə Anadolu səlcuqları da Elxanlı Dövlətinə bağlandı. Bütün Oğuz türkləri Elxanlı Dövlətinə bir dövlət halına gəldilər.

Bağdadın mühasirəsi (1258)

Hülakü xanın ordusu 1257-ci ilin noyabrında Bağdad üçün yürüşə başladı. Hülakü xan şəhərin yaxınlığında Daclənin şərq və qərb sahələrindən şəhəri mühasirəyə almaq üçün ordunu iki hissəyə böldü. Hülakü xan şəhərin təslim olmasını tələb etdi. Ancaq Xəlifə Mötəsim Billah təslim olmaqdan imtina etdi. Abbasi Xilafət ordusu qərb tərəfdən olan bəzi hücumları dəf etdi, ancaq növbəti döyüşdə məğlub oldu. Hücum edən Hülakü xanın ordusu bəndləri dağıtdılar və daşqın yaradıb xəlifənin ordusunu tələyə saldılar. Abbasi Xilafət ordusunun çox hissəsi ya öldürüldü, ya da boğuldu.

200 mindən 1 milyona qədər dəyişir.

Tarix kitablarının yazdıqlarına görə (məs. "Rozet üs-Səfa") Hülakü xan əvvəlcə Konstantinopol (indiki İstanbul) şəhərini işğal etmək fikrinə imiş. Azərbaycan türkü vəziri Xacə Nəsirəddin Tusi onu bu fikirdən döndərərək Bağdadı, irticanın mənbəyi Abbasilər Xilafətinə son qoymağa təhrik edir. Sarayda olan başqa dövlət xadimləri, o cümlədən Xaqanın əmri ilə hücum edib-ətməyi nücum elminə görə təyin etmək tapşırılıbmış. Hülakü xanı müşayiət edən münəccimlərdən Hüsameddin, Hülakü Bağdadı gədersə, peyğəmbərin varisi, yer üzərində Allahın kölgəsi hesab edilən xəlifəyə əl qaldırırsa, rəmlin göstərdiyinə görə, böyük fəlakətlər baş verəcəyini deyir. Hülakü nücum necə göstərirdisə, onları bir-bir saymağı tələb edir. Hüsameddin monqol imperatorluğu sarayındakı nüfuzuna, Münke xaqanın tapşırığına arxalanaraq heç bir şeydən çəkinmədən Hülakü xana deyir: "Xilafətə qarşı qalxmaq yaxşı nəticə verməyəcəkdir, İndiyə qədər kim belə etmiş, Abbasilərə əl qaldırıbmışsa, hamısı məhv olmuşlar. Əgər indi də padşah məsləhətlərə qulaq asmayıb Bağdadı hücum etsə, altı fəlakət baş verəcəkdir: birincisi-bütün atlar ölüb, əsgərlər xəstələnəcəklər; ikincisi- günəş tutulacaq; üçüncüsü-yağış bir daha yağmayacaq; dördüncü - səmum yeli əsəcək, dünyaya zəlzələdən dağılıb viran olacaq; beşinci-yerdən ot bitməyəcəkdir; altıncı-böyük padşah olan Hülakü xan hələm öləcəkdir.

Hülakü sonra Xacə Nəsirəddin

çir və 1258-ci ilin fevralında Bağdadı alır.

Xəlifənin öldürülməsi təzə də çox maraqlıdır. Ümumiyyətlə, Elxanlı Dövləti hökmdarları, o cümlədən Hülakü xan da fanatik bir adam idi. Bağdadı alması baxmayaraq, xəlifə Mötəsimi öldürməkdə tələddüdü edir, münəccim Hüsameddinin dediklərinin doğru ola biləcəyindən də qorxurdu. Hüsameddin Hülakü xanın gün tutulmasından çox qorxduğunu bilib təkrar edirdi ki, xəlifə öldürülərsə gün tutulacaq, dünya zülmətə bürünəcək, kainat məhv olacaqdır.

Hülakü bu barədə Tusinin fikrini soruşduqda o deyir: Zəkəriyyə və Yəhya peyğənbərləri öldürüblər, heç bir gün tutulma-filan baş verməyibdir, Hüsameddinin dedikləri də boş sözdür. Əhtiyat üçün əmr edərsiniz xəlifəni bir keçəyə bürüyüb yavaş-yavaş əzişdirsinlər, gün tutulmağa başlasa, açıb buraxırlar. Hülakü belə də əmr edir. Bir az keçməmiş xəlifə keçədə boğulub ölür, nə gün tutulur, nə dünya dağılır, beləliklə, Abbasi xilafətinə son qoyulur.

Bu hadisə Hülakü xanın gözündə Tusinin hörmətini daha da artırır və nəhayət, Tusi özünün çoxdan arzuladığı məşhur Marağa rəsədxanasının tikilməsinə lazım olan bütün vəsaiti Hülakü xandan alır, beləliklə, həm özünə, həm də bütün Şərq və Türk mədəniyyətinə əzəmətli bir abidə olan rəsədxananı qurub başa çatdırır və dövrünün ən görkəmli astronom alimlərini başına toplayıb Nizamülmülkün Bağdadı yarıda bildiyi Nizamiyyə akademiyasından heç də geri qalmayan Marağa aka-

Kit Buğanın rəhbərliyi altında Elxanlı ordusu Dəməşqi aldılar.

İşğal ordusu effektiv şəkildə Ləvant, Misir və Ərəbistan yarımadasının güclü dövləti-Əyyubilər məhv etdi. 1260-cı ildə Əyyubilər hökmdarı Ən-Nasir Yusif Hülakü xan tərəfindən öldürüldü. Antioxiya knyazlığı (1098-1268) Elxanlı dövlətinin vassalı oldu.

Əyn Cəllud Savaşı

Misir Məmlük Sultan Seyfəddin Outuz 1260-cı ilin sentyabr ayının 3-də Misir ərazisində Hülakü xanın ordusunun ekseriyətinin geri qayıtmasından istifadə edərək Ketboğa noyonun 12 min kişilik ordusunu məğlub etdi. Savaşda Ketboğa noyon öldürüldü, savaş məmlüklərin qələbəsi ilə başa çatdı.

Ölümü

Aran, Şirvan və Gürcüstanın feodal hakimləri də Hülakü xana (1256-1265) tabe idi. Hülakü xanın Azərbaycanda təşkil etdiyi Elxanlı Dövlətinə mərkəz kimi Marağa şəhərini bina və memur etdi. Vəfatından sonra Azərbaycanda Təbriz şəhəri mərkəz oldu.

Hülakü xan 1265-ci ildə vəfat etmiş Umriyyə gölündə yəfəşən Şahi adasında dəfn olunmuşdur. Onun dəfini çoxlu insan qurban edilən tək Elxanlı dəfini olmuşdur. Hülakü xandan sonra oğlu Abaq xan hakimiyyətə gəldi. Elxanlı Azərbaycan imperatorluğu 1256-1336-cı illərdə mövcud olmuşdu. Tariximizin dövlətçiliyimizin ən parlaq səhifələrindən biridir.